

ETIKALIQ KONCEPTLERINIŇ LINGVOMÁDENIYATLIQ SIPATLAMASI

Muratbaeva Umida Taumuratovna

Berdaq atındağı Qaraqalpaq Mámleketlik Universiteti, Salıstırmalı til bilimi, salıstırmalı ádebiyattanıw hám awdarma teoriyası qániygeligininın tayansh doktoranı

Annotaciya: *Bul maqalada inglis hám qaraqalpaq lingvomádeniyatlarında morallıq- etikalıq konceptleriniŇ konceptual jaqtan talqılanadı ásirese morality, virtue, hújdan lonceptleriniŇ aktiv hám passiv qatlamları anıqlanıp, olardıń naqıl-maqallar hám aforizmlerde kórinisi salıstırmalı túrde izertlenedi. Salıstırmalı analiz arqalı etikalıq konceptleriniŇ universal hám milliy ózgeshelikleri ashıp beriledi.*

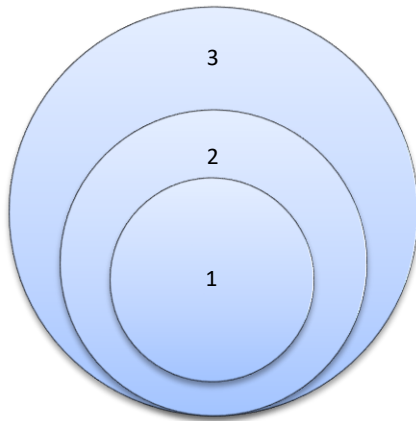
Gilt sózler: *koncept, lingvokulturologiya, axiologiya, morality, virtue, conscience.*

Yu.S.Stepanovtıń koncept strukturasında úsh qatlamnıń bar ekenligi haqqındağı pikirinen paydalanamız: 1) tiykarǵı, yaǵnıy akt belgisi, 2) qosımsha, passiv belgiler, 3) sırtqı sózlik formasına mórlengen ishki forma." Qaraqalpaq tekstleriniŇ tekstlerine qollanılganda, bul túsiniktiń úsh qabatlılıǵı haqqındağı ideya tolıq qollanıladı¹. Al, N.F.Alefirenko koncepttiń strukturasın lingvokulturologiya kóz-qarasınan anıqlaydı: «Koncepttiń aktual (aktiv) qatlamı usı etnomádeniy jámiyetshiliktiń barlıq aǵzalarınan sanasına kirip baradı. Konceptiń mazmunınıń qosımsha, passiv qatlamları onıń aktual emes belgilerin basqalarǵa aktuallastırıwǵa uqıplı bolǵan ayırım sociallıq toparlardıń sanası ushın ǵana ashıq².

¹ Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. —М.: Языки славянских культур, 2007. —248 с.

² Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб.пособие. —М.: Флинта, 2010. — 224с.

Bizni jaqdayimizda izertlew predmeti unamlı morallıq-etikalıq koncept bolıp tabıladı. Bizni pikirimizshe, dınyanıń bahalı kórinisin, anıǵıraǵı, onıń ádep-ikramlılıq hám ádep-ikramlılıq tarawına tiyisli bólegin tómendegishe kórsetiw múmkin:

1. “good in itself” (óz-ózinen jaqsılıq), mádeniyatlardıń óz-ara tásiiri tiykarları, tiykarǵı morallıq-ádep-ikramlılıq qádiriyatları hám principi
2. Etnostıń tiykarǵı ruwxıy-ádep-ikramlılıq qádiriyatları, jaqsılıq haqqındaǵı milliy túsinik.
3. Dáwirdiń morallıq-ádep-ikramlılıq qádiriyatları.

Dúnyanıń qádiriyatlıq kórinisiniń usı fragmentiniń strukturası bizge inglis hám qaraqalpaq lingvomádeniyatları ushın universal bolıp kórinedi, biraq naqıl-maqallar hám aforizmlerde obyektivlestiriwde óziniń virspesifikasına iye.

Morality (ádep-ikramlılıq) túsinigi XIII-XX ásirlerdegi aforizmlerde virtue arxaiklik kórinisine iye bolganda táriyiplenedi. XX ásirde bul túsinikler kóbinese jańa mániske iye bolmaqta: Virtue is insufficient temptation (Bernard Shaw). Bul, eger oǵan óz principi

Morality sózinín túsindirme sózlik boyınsha tómendegi mánilerd1 ańlatadı:

- 1) the idea that some forms of behaviour are right, proper, and acceptable and that other forms of behaviour are bad or wrong, either in your opinion or in the opinion of society;
- 2) the quality or state of being right, proper, or acceptable, or of knowing what is proper, or acceptable in a particular situation (siz haq bolgan, duris islegen yaki belgili bir jaǵdayda qabıl etilgen sıpat yaki jaǵday, yaki bul haqqında bilesiz);
- 3) a system of principles and values concerning people's behaviour, which is generally accepted by a society or by a particular group of people (insannıń minez-qulqın tártipke salıwshı hám jámiyette yaki belgili bir adamlar toparında qabıl etilgen principiqler hám qádiriyatlar sisteması).

Salıstırmalı til materialların analizlep, «hújdan» konceptiniń tómendegishe uqıplılıqlarına iye ekenin kóriwimiz múmkin:

- adamlar, oy-pikirin, iskerligin basqarıw uqıplılıǵı: «adamnıń eń zor hákimi – onıń óz hújdanı» , «Conscience is a man's best judge», «hujdanı tazanıń uyqısı tınısh boladı», «hujdanı tazalar uyqılmasa da, uyqısı jaqsı boladı», «A quiet conscience sleeps in thunder» .
- jaǵımsız sezim sezdiriw uqıplılıǵına iye bolıwı: «A bad conscience is a constant torment», «The sting of a guilty conscience is the scorpion's sting in the heart», «He who has a guilty conscience is never at ease», «The torture of a bad conscience is the hell of a living soul», «hujdan azabı – eń awır azap».

- jawızlıqlardıń aldın alıw múmkinshiligi: «A clear conscience is better than a full purse», «hujdan kónil aynası», «A clear conscience fears no accusation», «A guilty conscience needs no accuser».

Aspekt	qaraqalpaq tilinde	inglis tilinde	Tusindirme
Tariyp	hùjdan-insanniń ishki dawısı, haqlıqtı ańlaw: hùjdanlı adam	Conscience-inner sense of right and wrong. He has a guilty conscience.	Har eki tilde da hùjdandı ishki baqlawshı dep sùwretleydı.
Filosofiyalıq kózqarastan	ishki awırlıq pushaymanlıq: hùjdan azabı.	Inner moral compass:my conscience is bothering me	pushaymanlıq azap penen baylanıslı
Qarama-qarsılıq	hùjdan toqtadı, tiyıw: hùjdanlı adam jamanlıq qılmaydı	Conscience restrains immoral actions: his conscience held him back	Hùjdan etikalı sheklewshı sıpatında qollanıladı

Inglis maqalında sóylemsheklik (sózde ózin tuta almawshılıq) unamsız baha alsa, oğan qarama-qarsı sıpat - ózin tuta biliwshilik (tilin tisin ishinde tuta biliwshilik) unamlı bahalanadı. *A tattler is worse than a thief*_(болтун хуже чем вора).

Hár bir adam ushın hadal adam bolıw - ulıwma paydası ushın jasaw, jeke mápin ulıwma paydası ushın qurban etiw degen sóz. Ádillik - "ulıwma paydası

ushin jasaw" hám "jámaát paydası ushın óz jeke máplerin qurban etiw" qábileti sıpatında hadallıq. Britaniya mádeniyatında insaplılıq basqa insannıń huqıqların, sonıń ishinde, ózine tiyisliligin húrmet etiwdi názerde tutatugını atap ótıledi. Qaraqalpaq tilinde dúnyanı súwretlewde haqıyqatlıq minnet hám hújdan tuygısı menen baylanısadı. Discretion is the better part of valour. (Abaylılıq - mártliktiń eń jaqsı kórinisi) Uilyam Shekspirdiń aforizmine barıp taqaladı. Al XIX ásirdegi anglichan jazıwshısı Semyuel abaylılıq sıyaqlı insaniylik pázıyletler haqqında tómendegi sıyaqlı pikir júrgiziwge májbúrlegen: *The better part of valour is discretion, : If the better part of valour is discretion, how much not discretion is the better part of vice? Be just before you are generous (sahiy bolmastan aldın adil bol).*

Juwmaqlap aytqanda, inglis hám qaraqalpaq lingvomádeniyatlarında morallıq etikalıq konceptler álem tillik kórinisiniń tiykarǵı bólegi bolıp tabıladı. Salıstırmalı analiz nátiyjesinde morality, virtue hám hújdan/qarız konceptleriniń semantikalıq hám aksiologiyalıq qásiyetleri anıqlandı. Inglis mádeniyatında morallıq túsinipler kóbinese sınılı hám ironiyalıq ruwhta berilse, qaraqalpaq álem tillik kórinisi hújdan/qarız túsiniǵı ulıwma insaniylik hám milliy qádiriyatlardı birlestiriwshi tiykarǵı faktor sıpatında kórinedi. Bul konceptler naqıl-maqallar hám aforizmler arqalı obyektivlestirilip, olardıń universal hám milliy ózgeshelikleri dálillendi.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб.пособие. –М.: Флинта, 2010. — 224с.
2. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. —М.: Языки славянских культур, 2007. —248 с.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. -М.: Наука, 1990. -С.33.
4. Павиленис Р. И. Проблема смысла (современный логикофилософический анализ языка). –М.: Мысль, 1983. С3.